

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑΣ*

Ἡ ἀπόβασις τοῦ Βελισαρίου σημειώνει τὴν ἔναρξιν νέας ἐποχῆς διὰ τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Καλαβρίαν¹, ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀναζωογονηθοῦν αἱ παραδόσεις τοῦ παρελθόντος, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ.

Πράγματι, μετὰ ἀπὸ τὴν σχετικῶς βραχεῖαν κατοχὴν τῶν Γότθων, ἡ Σικελία καὶ ἡ Καλαβρία ἐγένοντο ἐκ νέου πολιτικῶς μὲν ῥωμαϊκαί, πνευματικῶς δὲ ἑλληνικαί.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ ὀγδόου ἕως τοῦ τρίτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος εἶχαν δώσει μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ τὸν Ἀκραγαντῖνον, τὸν Ἀρχιμήδη τὸν Συρακούσιον, τὸν Παρμενίδην τὸν Ἐλεάτην καὶ τὴν Πυθαγόρειον Σχολὴν τοῦ Κρότωνος τοὺς διδασκάλους τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐπιστήμης· μὲ τὸν Στρησίχορον ἀπὸ τὴν Ἰμέραν, τὸν Ἰδικὸν ἀπὸ τὸ Ῥήγιον, τὸν Ἐπίχαρμον, τὸν Θεόκριτον καὶ τὸν Μόσχον τοὺς δημιουργοὺς τῆς πιδ χαριτωμένης ποιήσεως· μὲ τὸν Γοργίαν καὶ τὸν Λυσίαν τοὺς δύο μεγάλους ἀντιπροσώπους τῆς σοφιστικῆς καὶ τῆς ῥητορικῆς².

Εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας, τὰς ἐπανακτηθείσας ἐν ὀνόματι τῆς Ῥώμης, τῆς ὁποίας τὰ δικαιώματα, ὅπως καὶ τῆς αὐτοκρατορίας, διεκδικουσε ἡ Νέα Ῥώμη, ἀρχίζουσα ὁ ἐξελληνισμός³, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη κατακτήσει τὸ ἴδιον τὸ Βυζάντιον. Τώρα, τόσον εἰς τοὺς Σικελοὺς ὅσον καὶ εἰς τοὺς Καλαβροὺς δημιουργεῖται μιὰ συνείδησις, πού εἶναι σύνθεσις καὶ ἀπο-

* Διήμερος δοθεῖσα εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τὴν 27ην Νοεμβρίου 1958.

¹ B. Lavaignini, Belisario in Italia. Storia di un anno (535-536), Palermo 1948.

² Διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης τῆς Σικελίας τῶν π.Χ. αἰώνων, καθὼς καὶ διὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, βλ. B. Pace, Arte e Civiltà della Sicilia antica, vol. 4, Milano, Genova, Roma, Napoli, Città di Castello 1935-1949. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος: E. Ciacceri, Storia della Magna Grecia, 3 vol., Città di Castello 1928-1932. F. Sartori, Problemi di storia costituzionale italiota, Roma 1953.

³ F. M. Scaduto, Il monachesimo basiliano nella Sicilia medioevale, Roma 1947. Βλ. ἰδιαιτέρως εἰς σσ. VII-XXVII. Ἄν καὶ δὲν συμφωνῶ εἰς ὅλα μὲ τὸν συγγραφέα, διότι ὑποστηρίζω τὴν θεωρίαν τῆς διγλωσσίας εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας κατὰ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, ἐν τούτοις θεωρῶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου ὡς πολὺ χρήσιμον.

τέλεσμα τῆς διπλῆς κληρονομίας ποῦ φέρουν, τῆς αὐτοκρατορικῆς τῆς Ῥώμης καὶ τῆς πνευματικῆς τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Σικελία καὶ ἡ Καλαβρία εἰς αὐτὴν τὴν ζύμωσιν τῶν ἱστορικῶν ἀξιών παρουσιάζουν ὡς συνέπειαν τοῦ παρελθόντος τῶν τοῦς χαρακτήρας τοῦς πλέον συμφώνους πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐπανασταθείσης αὐτοκρατορικῆς κοινότητος: τοῦτο διότι καμμία ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας δὲν ἦταν τόσοσ ῥωμαϊκῆ, ὅπως καὶ καμμία ἐπαρχία τῆς Δύσεως δὲν ἦταν τόσοσ ἐλληνικῆ, ὅσον ἡ Σικελία καὶ ἡ Καλαβρία. Οἱ ἐκδηλώσεις ποῦ θὰ προέλθουν ἀπὸ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ποίησιν, καθὼς καὶ ἡ ζωντανὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν ζωὴν τῆς αὐτοκρατορίας, πηγάζουν ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς προϋποθέσεις ποῦ ἔχουν τὰς ῥίζας τῶν εἰς μίαν μακρὰν σειρὰν αἰῶνων.

Ἡ ἀνθησις τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας τόσοσ εἰς τὴν Σικελίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν Καλαβρίαν ὑπακούει εἰς τὸν ἴδιον νόμον, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι φιλολογικαὶ περίοδοι· εἶναι δηλαδὴ στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν πολιτικὴν πραγματικότητα ποῦ τὴν πλαισιώνει.

Εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα ἡ σκέψις καὶ ἡ τέχνη ἐξεφράζοντο μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς τυραννίας καὶ τοῦ δυναστικοῦ κράτους, ἐνῶ τῶρα ἡ συγκεντρωτικὴ δύναμις τοῦ Βυζαντίου προσελκύει ποιητὰς, συγγραφεῖς, ἱστορικοὺς καὶ φιλοσόφους πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας· φυσικὰ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία.

Πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ῥωμαϊκῆς περιόδου, ἡ ἐλληνικὴ παιδεία ὑπάρχει πάντα ζωντανή· παράδειγμα, ἡ περίπτωσις τοῦ Πανδήνου¹, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἔγραψεν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, «σικελικὴ τῷ ὄντι μέλισσα... ἀκῆρατόν τι γνῶσεως χρῆμα ταῖς τῶν ἀκρωμένων ἐνεγέννησε ψυχαῖς» (Στρ. I, 1, 11)· καὶ τοῦ Κυθηρίου Σιδωνίου ἀπὸ τὰς Συρακούσας τοῦ τετάρτου αἰῶνος, τὸν ἑποῖον ὁ Αὐσόνιος, ὑπερβάλλων, παραβάλλει πρὸς τὸν Σιμωνίδην².

Μὲ τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν ἡ ἐλληνικὴ παιδεία παύει νὰ εἶναι ψυχρὴ ἔκφρασις ἐκλεπτυσμένου πνεύματος καὶ συμμετέχει ἔντονα εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ λόγου. Ἔτσι καὶ ἡ γλῶσσα ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς ζωῆς.

¹ A. Harnack, Geschichte d. altchristlichen Litteratur bis Eusebius, I, Leipzig 1893, σ. 291 - 296. Christ - Schmid - Stählin, Geschichte d. griechischen Litteratur, VII, 2, München, 6 ed. 1924, σ. 1309 - 1310.

² Decimi Magni Ausonii Burdigalensis opuscula. Rec. R. Peiper, Lipsiae 1886, σ. 62. «Professorum Burdigalensium, Epigramma XIII: Carminibus, quae prima tuis sunt condita in annis—concedit Cei Musa Simonidei.—Urbe satus Sicula nostram peregrinus adisti».

“Ὅπως καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἡ παιδεία τῶν δύο αὐτῶν ἰταλικῶν ἐπαρχιῶν ἀναπτύσσεται κυρίως εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν τομέα. Ἐδῶ θὰ συναντήσουμε τὴν ἐρμηνείαν τῶν γραφῶν, τὰς διδασκὰς, τὴν ὑμνογραφίαν καὶ τὴν ἀγιογραφίαν. Ἡ ἱστοριογραφία εἶναι πτωχὴ καὶ σπανία ἢ κοσμικὴ ποίησις.

“Ὅμως εἰς τὴν βᾶσιν κάθε ποιητικῆς φιλολογικῆς ἐκδηλώσεως ὑπάρχει τὸ οὐμανιστικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὅποτον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν νέων ἀπαιτήσεων θὰ κυριαρχήσῃ λίγους αἰῶνας ἀργότερον.

“Ἐνα ἄλλο γεγονός εἶναι ἀξίον παρατηρήσεως ἡ ἱστορία τῆς βυζαντινῆς παιδείας καὶ φιλολογίας εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Νότιον Ἰταλίαν διέρχεται περιόδους ἀκμῆς καὶ παρακμῆς ἀναλόγως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, μετατοπιζομένη ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν.

“Ἀπὸ τὸ ἡμῖσι τοῦ ἐβδόμου ἕως τὸ ἡμῖσι τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἔχομεν ζωηρὰν ἀναγέννησιν τῆς φιλολογίας αὐτῆς εἰς τὴν Σικελίαν. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον εἰς τὴν Καλαβρίαν, ἃν καὶ ἦταν βυζαντινὴ, μποροῦμε νὰ μιλήσουμε διὰ πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἱστορίαν, διὰ στρατιωτικὴν καὶ θρησκευτικὴν ὀργάνωσιν, διὰ μετανάστευσιν μοναχῶν, ὅχι ὅμως διὰ φιλολογικὴν κίνησιν.

Μὲ τὴν εἰσβολὴν τῶν Μουσουλμάνων εἰς τὴν Σικελίαν ἡ νῆσος βυθίζεται εἰς σκότος καὶ καταπνίγεται κάθε ἔκφρασις ζωῆς, ἐνῶ εἰς τὴν Καλαβρίαν, μέχρι τοῦ Ὀτραντο, τὸν δέκατον αἰῶνα ἔχομεν ἀφύπνισιν τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ τὸν δρόμον τῆς μὲ τὴν κάθοδον τῶν Νορμανδῶν.

Εἰς τὴν Σικελίαν, ὁ κύκλος τῆς σιωπῆς θὰ διακοπῇ ὕστερα ἀπὸ ἐνάμισυ αἰῶνα.

“Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑποδοηθουμένη ἀπὸ τὰς ἀρχάς, ἀσκεῖ μεγάλην ἐπίδρασιν ὅχι μόνον πνευματικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν.

“Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας εἰς τὰς ἰταλικὰς ἐπαρχίας εὐνοεῖ, ἀπὸ τὸ 678 μέχρι τοῦ 768, τὴν ἐκλογὴν 14 παπῶν Σικελῶν καὶ Βυζαντινῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιοὶ ἰδιαιτέρας μνείας ἦταν οἱ, “Αγ. Ἀγάθων (678 - 679)¹, “Αγ. Λέων ὁ δεῦτερος (682)², ὁ Κωνῶν (686)³, Σέργιος ὁ πρῶτος (687)⁴ καὶ Στέφανος ὁ τρίτος (768)⁵.

¹ Liber Pontificalis, ed. *Vignolius*, Romae 1724, I, 350, ἀρ. LXXX.

² Αὐτόθι, 359, LXXXI.

³ Αὐτόθι, 368, LXXXIV.

⁴ Αὐτόθι, 371, LXXXV.

⁵ Αὐτόθι, 468, XCVI. Δι' ὅλους τοὺς Πάπας βλ. τὸ μελέτημα τοῦ *Lancia di Brolo*, Storia della Chiesa in Sicilia nei primi dieci secoli del Cristianesimo, Palermo II, 1880, σσ. 58, 88, 89, 103, 177. *E. Caspar*, Geschichte

Ἡ βυζαντινὴ φιλολογία τῆς Σικελίας ἀρχίζει μὲ ἓνα ἐρμηνευτὴν μεγίστης ἀξίας, τὸν Γρηγόριον τὸν Ἀκραγάντινον¹. Εἶναι ὁ πρῶτος ἀληθινὸς φιλόσοφος, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν βυζαντινὴν Σικελίαν².

Ἡ ταχεῖα βυζαντινοποίησις τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναστηρίων συγχρόνως μὲ τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς παιδείας ἔδωσαν ἀξιόλογον πνοὴν εἰς τὸν ἱερὸν λόγον, ὁ ὁποῖος εἶναι φανερόν, ὅτι συνδέεται γεωγραφικῶς μὲ τὰ κέντρα, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι περισσότερον διαδεδομένη³. Βεβαίως πολλὰ ἔργα ἐχάθησαν, ὅμως τὰ ὀλίγα ἀντιπροσωπευτικὰ ποὺ μᾶς ἔμειναν μαρτυροῦν σαφῶς τὴν παράδοσιν.

Ὁ Πέτρος Ἀργους⁴, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦ ἐπισκόπου Μεθώνης Ἀθανασίου μᾶς μαρτυρεῖ τὴν σικελικὴν του καταγωγὴν⁵, συνδέει τὴν φήμην του μὲ τοὺς πανηγυρικοὺς πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ⁶, τῆς ἁγίας Ἀννης⁷ καὶ τῆς συλλήψεως τῆς Παναγίας⁸.

des Papstums II, Tübingen 1933, σσ. 590, 610, 620, 623. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὸν Ζαχαρίαν (Liber Pontificalis, ἀρ. XCI), ὁ ὁποῖος μετέφρασε στὴν ἑλληνικὴν τὸν βίον τοῦ ἁγ. Βενεδίκτου (Βατ. κῶδ. ἀρ. 1666). Βλ. C. Giannelli, Codices Vaticani Graeci, 1950, σ. 408.

¹ Βλ. «Λεοντίου πρεσβυτέρου μοναχοῦ διήγησις εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ ὁσίου καὶ μακαρίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ ἐπισκόπου γενομένου τῆς Ἀκραγαντινῶν ἐκκλησίας ἧτοι τῶν Σικελῶν ἐπαρχίας». P.G. 98, 549-716. Βλ. *Lancia di Brolo*, ἔ. ἀ. II, 38. *Giovanni Lancia*, De aetate B. Gregorii Agrigentini episcopi dissertatio, P.G. 98, 1181-1228. *I[sidoro] C(roce)*, Per la cronologia della vita di s. Gregorio Agrigentino. Boll. di Grottaferrata 4 (1950) 189-207; 5 (1951) 77-91.

² Βλ. Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀγριγέντου, ἐξήγησις εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὴν Δόγματι, P.G. 98, 741-1181. Διὰ τοὺς δογματικοὺς καὶ πανηγυρικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἐξεφώνησεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, βλ. *Krumbacher*, GBL², § 49. *G. Mannelli*, Il problema del libero arbitrio nel Commento all'Ecclesiaste di s. Gregorio d'Agri-gento. Studi Bizantini e Neoellenici, Roma, 7 (1953) 145-146.

³ *M. Scaduto*, ἔ. ἀ., VII-XVI.

⁴ Βίος εἰς *A. Mai - Cozza Luzzi*, Nova Patrum bibliotheca IX, Romae 1888, σ. 3, 1-17. Χρ. *Παπαοικονόμου*, Ὁ πολιούχος τοῦ Ἀργους ἁγίος Πέτρος, ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 59-74. BHG³ II, 198.

⁵ *Mai*, ἔ. ἀ. IX, 3, 31-51. *Παπαοικονόμου*, 91-106.

⁶ *Mai*, IX, 3, 51-70. *Παπαοικονόμου*, 108-126.

⁷ *G. Lancia*, Petri Argivorum episcopi de laudibus divae Annae oratio, Panormi 1879, σ. 9-20. *Mai*, ἔ. ἀ. 3, 71-80.

⁸ «Σύναξις τῆς Παναγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας». Ἀνέκδοτος λόγος τοῦ κώδικος ἀρ. 7 τῆς Μονῆς Ἰωάννου τῆς Δέσβου, φ. 243-251. Βλ. *A. Ehrhard*, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche, III, Leipzig 1952, σ. 810. Περὶ τῆς συλλήψεως τῆς Παναγίας βλ. *A. Ballerini*, Sylloge mo-

Περισσότεραν ἀπήχησιν θὰ βροῦν αἱ ὀμιλῖαι τοῦ Γρηγορίου Ἀσβε-
σταῖ, ἀφωσιωμένου φίλου τοῦ Φωτίου, ἐπισκόπου τῶν Συρακουσῶν καὶ
κατόπιν ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας τῆς Νικαίας¹.

Ἄλλὰ ὁ μεγαλύτερος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἱεροῦ κηρύγματος εἶναι
κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ὁ Θεοφάνης ὁ Κεραμεύς², τοῦ ἑποίου ἡ φήμη
ὑπῆρξε τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ τοῦ ἀποδίδωνται καὶ ἔργα συγγραφέων
τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κεραμέως συνδέον-
ται πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Σικελοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ῥήτορας³.

Ὁ ῥητορικὸς χαρακτήρ κυριαρχεῖ εἰς πολλὰς ἀπὸ τὰς ὀμιλίας,
ὅπως παραδείγματος χάριν εἰς τὴν τοῦ ἁγίου Νεκταρίου, ἔργου τοῦ
Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ⁴ ἢ, ἴσως, τοῦ ὁμωνύμου τοῦ Λέοντος τῆς
Κεντουρίπης⁵.

Πτωχὴ εἶναι ἡ ἱστοριογραφία ὅπως καὶ κάθε ἄλλη φιλολογικὴ
ἐκφρασις πεζοῦ λόγου. Πρέπει ἐν τούτοις ν' ἀναφέρωμεν τὸν Ἰωάννην
τὸν Σικελιώτην⁶, ταυτιζόμενον (συγχεόμενον) μὲ τὸν Γεώργιον τὸν
Ἀμαρτωλόν, συγγραφέα ἐνὸς χρονικοῦ, ποῦ φθάνει μέχρι τοῦ τέλους
τοῦ 9ου αἰῶνος· ἐπίσης τὸν μοναχὸν Θεοδόσιον τὸν Συρακούσιον, ὁ ὁποῖος
εἰς μίαν ἐπιστολήν, μὲ τὴν ἑποίαν ἀσχολεῖται ὁ καθηγητὴς Λαδανῖνι,
θρηνεῖ τὴν ἄλωσιν τῶν Συρακουσῶν ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων τὸ 878⁷,

numentorum ad mysterium Conceptionis Immaculatae Virginis Deiparae
illustrandum, I, Roma 1854. P.G. 104, 1351.

¹ *Lancia di Brolo*, ἔ. ἀ. II, 265-292. Ἡ ἱστορία τοῦ *Lancia* πρέπει νὰ
ἀναθεωρηθῇ μὲ πλέον ἀντικειμενικὴν κριτικὴν.

² *Sapientissimi et eloquentissimi Theophanis Ceramei, homiliae in
Evangelia dominicalia et festa totius anni. Graece et latine nunc primum
editae et notis illustratae a Francisco Scorso panormitano*, Lutetiae Pa-
risiorum 1644. P.G. 132, 136-1077.

³ Εἰς τὰ χειρόγραφα διάφορα ὀνόματα (Θεοφάνης, Ἰωάννης, Γεώργιος, Νική-
τας, Φιλίππος, ὁ κληθεὶς ἀργότερον Φιλάγαθος), ποῦ ἀναφέρονται εἰς τὰς ἰδίας
ὀμιλίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Φιλάγαθον ἤδη εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρξε εἰς τὸ Ros-
sano (Filagato di Cerami), βλ. βιβλιογραφίαν *S. G. Mercati*, *Enciclopedia
Italiana*, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Teofane».

⁴ Ἡ ὀμιλία ἀναφέρεται εἰς τὸν περίφημον κώδ. 30 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Μεσοῆνης. Βλ. *A. Mancini*, *Codices Graeci monasterii Mes-
sanensis S. Salvatoris*, Messina 1907.

⁵ Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου τῆς Κεντουρίπης ἀναφέρεται μία ἀνέκδοτος
ὀμιλία «ὅπερ τῆς μνήμης τοῦ ἁγ. Ἰακώβου». *Mancini*, ἔ. ἀ. 47. Ἡ μετάφρασις
βρίσκεται εἰς τὸ *Caietani*, ἔ. ἀ. II, 106.

⁶ *Lancia di Brolo*, *Sopra Giovanni Siculo cronografo bizantino del
sec. IX. Archivio Storico Siciliano*, III (1875) 369. *Τοῦ αὐτοῦ*, *Storia della
Chiesa Sicula*, II, 306. *Krumbacher*, *GBL*³, § 158.

⁷ Ἡ μετάφρασις εἰς *Caietani*, ἔ. ἀ. II, 272 κ.έ. Διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ χει-
μένου *S. G. Mercati*, *Per la storia dei manoscritti greci*, Città del Vaticano

ὅπως ἐπίσης τὸν Πέτρον τὸν Σικελόν, διάσημον διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν Μανιχαίων¹.

Ἐνεκα ἱστορικῶν λόγων διαφορετικὴ θὰ εἶναι ἡ τύχη τῆς σικελικῆς ὕμνογραφίας ἀπὸ ἐκείνην τῆς Καλαβρίας, τὴν λεγομένην συνήθως «ἰταλοελληνικήν». Πράγματι, ἡ σικελικὴ ὕμνογραφία ἀνήκει κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ ἡ τῆς Καλαβρίας παραμένει εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐπαρχιακῆς.

Οἱ ὕμνογράφοι ἀναφέρονται ἀπὸ τὴν παράδοσιν πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν προσάρτησιν τῆς Σικελίας εἰς τὸ Βυζάντιον.

Πολλὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῶν τυπικῶν καὶ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὰς σαββαίτικας παραδόσεις συνεπεῖα τῆς μεταναστεύσεως τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ εἰς τὴν Καλαβρίαν.

Εἰς τὴν Σικελίαν ὅμως ἤδη ἤκμαζε ἡ μουσικὴ συγχρόνως μὲ τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν γραμματικὴν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ μορφή τοῦ Σικελοῦ Κοσμᾶ, ἐπονομαζομένου ὁ «Γέρων», ὁ ὁποῖος, αἰχμάλωτος τῶν Ἀγαρηνῶν, ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ μεγάλου μελωδοῦ τῆς ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τοῦ θετοῦ ἀδελφοῦ του, Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ².

Ἐπὶ ἤρχε ἡ μελουργικὴ παράδοσις καὶ εἰς τὴν Σικελίαν. Τὰ μεγάλα εἰρμολόγια περιέχουν δεκαεξὶ κανόνας τοῦ Γεωργίου τοῦ Σικελιώτου καὶ τρεῖς τοῦ Ἡλία τοῦ Σικελιώτου³, οἱ ὁποῖοι ἐξῆσαν, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ χαρακτήρ τῶν συνθέσεών των, κατὰ τὸν ἔβδομον ἢ ὄγδοον αἰῶνα. Ἄν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μιλήσουμε μετὰ βεβαιότητος, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἤκμασεν εἰς τὸ περιβάλλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πού ὑπῆρξε κέντρον ἀκτινοβολίας· διότι ἡ φήμη καὶ τὰ ἔργα τῶν ὕμνογράφων, πού ἐξῆσαν καὶ ἀπέθαναν εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Καλαβρίαν, δὲν ἐπέρασαν ποτὲ τὰ ὄρια τῶν δύο ἐπαρχιῶν. Παράδειγμα ὁ Γρηγόριος ὁ Συρακούσιος, συγγραφεὺς τῶν κοντακίων τοῦ ἀγίου Μαρκιανοῦ, τοῦ

1935, σ. 320 - 330. C. O. Zuretti, Ἰταλοελληνικά. I. L'espagnazione di Siracusa nell' 800. Centenario della nascita di M. Amari I, Palermo 1910, σ. 165 - 173.

¹ Δὲν μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξωμε, βασιζόμενοι εἰς ὑποθέσεις, ὅτι ὁ Πέτρος Ἄργουρ καὶ ὁ Σικελὸς εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ἱστορία: P.G. 104, 1240 - 1330. H. Grégoire, Les sources de l'histoire des Pauliciens. Bull. de la Classe de Lettres de l'Acad. Royal. de Belgique, 22 (1936) 35 κ.έ., 224 κ.έ., 33 (1947) 289 κ.έ.

² M. Amari, Storia dei Musulmani di Sicilia, 3 ed., Catania 1933, I, σ. 302 - 304. W. Christ - M. Paranikas, Anthologia Graeca Carminum Christianorum, Lipsiae 1871, XLXIX.

³ Σ. Εὐσταθιαίου, Εἰρμολόγιον, Chennèvières sur Marne 1932, σ. 26, 58, 148.

ἀγίου Νικήτα καὶ τοῦ ἀγίου Λουκά¹. Ὁ Θεοδόσιος, ἐπίσης ἀπὸ τὰς Συρακούσας², ὁ Ἀρσένιος ἀπὸ τὴν Φραγαλά³ καὶ τέλος ὁ Θεοφάνης⁴, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν κανόνα τῆς ἀγίας Ἀγριππίνης ἐγκωμιάζει τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν χολέραν ἐναντίον τῶν Ἀγαρηνῶν, ποῦ πολιορκοῦσαν τὸ φρούριο τοῦ Μινέο.

Ἦρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἀκόμη τοὺς δύο Γεωργίους τῶν Συρακουσῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας, ἐπίσκοπος τῆς πόλεως, φαίνεται ὅτι ἔζησε κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα⁵, ὁ δὲ ἄλλος, μελωδὸς τῶν εἰρμῶν, τὸν 8ον αἰῶνα⁶.

Ὅμως οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ποιηταί, οἱ πλέον ἀξιομνημόνευτοι, ἔφθασαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας ἔχοντας ἤδη μίαν πνευματικὴν καλλιέργειαν, ἢ ὅποια φυσικὰ ἐπλουτίσθη ἀργότερα. Ἡ λαμπροτέρα μορφή εἶναι τοῦ Μεθοδίου τοῦ Συρακουσίου, τοῦ κατόπιν πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμολογητοῦ τῆς εἰκονολατρίας, ἐρμηνευτοῦ τῆς γραφῆς καὶ ῥήτορος⁷. Ὅπως ὁ Δαμασκηνός, μᾶς ἄφησε καὶ αὐτὸς κανόνας εἰς λαμβικὸν μέτρον, ἀνεκδότους μέχρι τώρα, οἱ ὁποῖοι θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν συλλογὴν, τὴν ὁποῖαν ἐτοιμάζει ὁ ἔχων τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ὁμιλῇ καὶ ἡ βοηθὸς του.

Ὅταν ὁ Μεθόδιος ἀπέθανεν, τὸ 866, ὁ Ἰωσήφ συμπίπτει μὲ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποῖαν γίνεται προσπάθεια νὰ δοθῇ μία ἐνιαία μορφή εἰς τὴν ἀκολουθίαν καὶ εἰς τὴν ὑμνογραφίαν⁸.

¹ Pitra, *Analecta Sacra spicilegio Solemnensi parata*, vol. I, Parigi 1876, σ. 273. E. Mioni, *I Kontakia di Gregorio di Siracusa*. *Boll. di Grottaferrata*, I, 202 - 209.

² Eméreau, *Hymnographi byzantini. Échos d'Orient*, 25 (1926) 179.

³ O. Caietani, *ἔ. ἀ.* I, 95.

⁴ Mancini, *ἔ. ἀ.* 219. Δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὸν συγγραφέα τοῦ κανόνος αὐτοῦ μὲ τὸν ὁμώνυμον μαθητὴν τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου. Τὸ ζήτημα δὲν ἔχει λυθῆ ἀκόμη, ἂν καὶ ὑπάρχουν μελέται περὶ αὐτοῦ. Βλ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, *Θεοφάνης ὁ Σικελός*. *B.Z.* 9 (1900) 370 - 378. S. Petridis, *Les mélodes Cyriaque et Théophane le Sicilien*. *E.O.* 9 (1901) 284 - 287. M. Théarvis, *A propos de Théophane le Sicilien*. *E.O.* 7 (1904) 31 - 34, 164 - 171. C. Giannelli, *L'ultimo ellenismo nell'Italia Meridionale*. *Atti del Congresso int. di Studi sull'alto Medioevo*, Spoleto 1958, estratto, σ. 8 - 9.

⁵ Pitra, *ἔ. ἀ.* I, 275 κ.ἑ. *Lancia di Brolo*, II, 324. Eméreau, *E.O.* 22 (1923) 427. *Scaduto*, IX.

⁶ Περὶ τοῦ προβλήματος τῶν 76 Γεωργίων βλ. L. Allati, *De Georgiis et eorum scriptis diatriba*. *Bibliotheca Graeca. Fabricii, Hamburgi* 1721, X, 549 - 824.

⁷ *Acta Sanctorum*, Iuni, III, 440 - 447. P.G. 100, 1244 - 1261. V. Laurent, *Dictionnaire de théologie Catholique*, X, 1957.

⁸ Βλ. τὸν βίον, ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Θεοφάνους, *Papadopoulos Kera-meus, Monumenta Graeca et Latina ad historiam Photii Patriarchae*

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Μητροφάνης εἶχαν συνθέσει τὴν Ὀκτώηχον, ὁ Ἰωσήφ ὁ Στουδίτης διεπρόβησε καὶ ἠύξησε τὸ Τριώδιον. Ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος ἀκολουθεῖ τὴν ἰδίαν ὁδόν. Ἀλλὰ ἡ πρόθεσις τοῦ θὰ ἐφαίνετο λίαν φιλόδοξος δι' ὅποιονδήποτε ὑμνογράφον.

Ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ προσφέρῃ εἰς ἓνα εὐρὺν κύκλον ἀγίων τοῦ Συναξαρίου μίαν ἰδιαιτέραν ἀκολουθίαν τὸν ἔκαμε νὰ φθάσῃ εἰς ἀσυνήθη ἀριθμὸν κανόνων¹. ἑκατὸν ἐξήντα πέντε βρίσκονται εἰς τὰ Μηναῖα—ἀναφερόμαι εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ρώμης—καὶ ἐβδομήντα δύο εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτοι.

Μαζὶ μὲ τὸν μαθητὴν τοῦ Θεοφάνη², ἄλλον ὑμνογράφον ἐπίσης ἐκ Σικελίας, συμπληρῶνει τὴν Ὀκτώηχον, πού εἶχε περιορισθῆ ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Μητροφάνους μόνον εἰς τὰς Κυριακάς, δι' ὅσας τὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, δημιουργῶντας ἔτσι τὴν Νέαν Ὀκτώηχον, τὴν λεγομένην συνήθως «Παρακλητικὴν»³.

Εἰς τὸ ἴδιον βιβλίον ὁ μὲν Ἰωσήφ γράφει τοὺς κανόνας τοὺς κατασκευαστικούς καὶ σταυρωσίμους πρὸς τιμὴν τῆς Παρθένου καὶ τῶν διαφόρων ἀγίων, ὁ δὲ Θεοφάνης ὕμνει τοὺς Ἀσωμάτους καὶ τοὺς Κοιμηθέντας.

Εἰς τόσον μεγάλον ἀριθμὸν κανόνων εἶναι φυσικὸν νὰ δυσκολευθῆ κανεὶς νὰ βρῆ ποιητικὴν ἔμπνευσιν. Ὑπάρχει ἐν τούτοις βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα, πού, μὲ τὴν ἀψογον τεχνικὴν, δημιουργεῖ τὴν ὑψηλὴν καὶ κομψὴν μορφήν τοῦ συνόλου. Ὁ Ἰωσήφ ἦταν βαθύς γνώστης τῆς τεχνικῆς, πρᾶγμα πού ἐξηγεῖ τὴν μεγάλην συνθετικὴν του παραγωγὴν.

Ὁ μαθητὴς καὶ μιμητὴς τοῦ Θεοφάνη, ἀναφερόμενος εἰς τὸν διδάσκαλόν του, γράφει: «Εἰς πέρας ῥᾶστα τὰ ἐφύμνια προήνεγκεν»⁴.

Εἰς τὴν κοσμικὴν ποίησιν τῆς Σικελίας—συντηρητικωτέραν καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ Βυζάντιον—κυριαρχεῖ ἡ ῥητορικὴ. Αὐτὴν θὰ τὴν συναντήσουμε τόσον εἰς τοὺς ἀνακρεοντεῖους ἐρωτικούς στίχους, ὅσον καὶ εἰς τοὺς τριμέτρος λαμδικούς ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν διὰ τὸ ναυάγιον τῶν συγγενῶν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Σικελοῦ (9ος - 10ος αἰ.)⁵.

pertinentia, II, Petropoli 1901, σ. 1-14.—τὸν βίον, ἔργον τοῦ Ἰωάννου τοῦ διακόνου, P.G. 105, 939-975. BHG., III ed., vol. II, 40.

¹ Eméreau, E.O. 23 (1924) 281.

² Ἐκτὸς τῶν κανόνων ἔγραψε περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου. Βλ. C. Van de Vost, Note sur S. Joseph l'hymnographe. Analecta Bollandiana, XXXVIII (1926) 148-154.

³ Ὁ τελευταῖος κανὼν τῆς Παρακλητικῆς ἔχει τὴν ἀπροστιχίᾳ: «Τῆς Ὀκτώηχου τῆς νέας θεῶν τέλος». Βλ. ἔκδ. Ρώμη 1885, σ. 696.

⁴ Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ἔ. ἀ., Βίος τοῦ Ἰωσήφ κτλ. § 9.

⁵ J. A. Cramer, Anecdota κτλ. Ὠδαρίον ἐρωτικόν. Paris, vol. IV, 1841, σ. 380-383. P. Matrangola, Anecdota graeca e mss bibliothecis Vaticana,

Με τὴν ἀλωσιν τῆς Ραμέττας (965) λήγει ἡ περίοδος τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Σικελίαν. Με τοὺς Ἄραβας, ἂν δὲν διακόπτεται ἐντελῶς, ἐν τούτοις σιωπᾷ καὶ ἡ φιλολογία.

Ἡ Καλαβρία, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας εἶχε δεχθῆ τὸς μοναχοὺς τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὸ Βυζάντιον ἕνεκα τῆς εἰκονομαχίας, τώρα γίνεταί καταφύγιον τῶν Σικελῶν μοναχῶν, ποὺ δραπετεύουσιν ἀπὸ τὴν Σικελίαν.

Στις σπηλιὰς τῶν βουνῶν τῆς Καλαβρίας οἱ πρόσφυγες ἀπομονώθησαν, διὰ τὰ νὰ ξεχάσουν τὴν ταλαιπωρημένην τους ζωὴν καὶ νὰ ξεχασθοῦν¹.

Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Καλαβρίας ἦταν διαφορετικὴ καὶ λιγώτερον ἔντονος ἀπὸ τῆς Σικελίας. Ἡ Σικελία ἐκυβερνήθη ἀπὸ ἕνα πατρίκιον καὶ ἐξηρτάτο ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀντιθέτως ἡ Καλαβρία, παλαιότερον ὑπὸ τὸ Ἐξαρχάτον τῆς Ραβέννας, ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἐδιοικεῖτο ἀπὸ τὸν πατρίκιον τῆς Σικελίας.

Ἡ νῆσος ὑπῆρξε κέντρον μεγάλου ἐνδιαφέροντος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς, καὶ αἱ Συρακοῦσαι ἐπὶ ἕξ ἔτη — ἀπὸ τοῦ 662 ἕως τὸ 668 — ἦσαν ἔδρα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Δευτέρου².

Τὸ θέμα τῆς Καλαβρίας ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν, ὅταν, ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά, διοικουμένον ἀπὸ ἕνα μάγιστρον, ἐθεωρήθη εὐθετον σημεῖον ἐξορμήσεως διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σικελίας.

Τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ἀναλάβει με ἀποφασιστικότητα τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Καλαβρίας. Τὸ ἔργον συνετελέσθη τὸ ἐννεακόσια ἐξήντα ὀκτώ, ὅταν ὁ Νικηφόρος Φωκάς, διὰ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου, διέταξε τὸ βυζαντινὸν θέμα τῆς Λογγοβαρδίας νὰ υἱεθετήσῃ τὴν βυζαντινὴν λειτουργίαν³.

Εἰς τὴν Καλαβρίαν τὸν δέκατον αἰῶνα ὁ Νεῖλος τοῦ Ροσσάνο,

Angelica, Barberiniana, Vallicelliana, Medicea, Vindobonensi deprompta. Romae 1850, σσ. 555-556, 689-698. *Bergk*, Poetae Lyrici Graeci, III, 348. Krumbacher, GBL², § 302. *Reitzenstein*, in Pauly - Wissowa, RE, IV, 1, 1033. *G. Monaco*, L'anacreontica di Costantino Siculo ἀπὸ μουσικῶν μελῶδων. Studi Bizantini e Neoellenici, Roma, 7 (1953) 153-159.

¹ *C. Korolewskij*, Basiliens italo-grecs et espagnols. Dict. d'Histoire et Géographie Ecclesiastique, VI, 1181-1236. *M. Scaduto*, ἔ. ἀ. XXVI-XXXII.

² *G. Ostrogorsky*, Geschichte des byzantinischen Staates, München 1940, σ. 79.

³ *Korolewskij*, ἔ. ἀ. 1189-1192.

κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, γίνεται ὁ ἐμφυχωτῆς τῆς μοναστικῆς ζωῆς καὶ ὀργανώσεως¹.

Εἰς τὸ Ροσσάνο, τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ δεκάτου αἰῶνος, λόγῳ τῆς ἀσφαλείας, ποῦ προσφέρει ἡ πόλις, ἡ βυζαντινὴ παιδεία ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀναπτυχθῇ². Ὁ Νεῖλος, ἐδρυτῆς μοναστηρίων καὶ ἐξαίρετος ἀντιγραφεύς, συνθέτει κανόνας διὰ τὸν ἅγιον Βενέδικτον, γράφει λαμβικροὺς στίχους διὰ τὸν ἅγιον Παῦλον καὶ ἐξυμνεῖ μὲ ἓνα κοντάκιον τὸν Νεῖλον τὸν Σιναΐτην. Μιμηταὶ αὐτοῦ θὰ εἶναι ὁ μαθητῆς καὶ διάδοχος τοῦ Παῦλος³, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀφιερώνει ἓνα κανόνα καὶ ἓνα κοντάκιον, καὶ ὁ Βαρθολομαῖος, ὁ ὁποῖος ὑπερέχει τοῦ διδασκάλου διὰ τὴν μὀρφωσιν καὶ τὴν συνθετικὴν του ἱκανότητα⁴.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὕμνων του εἶναι μεγάλος, ἀν καὶ ἓνα μέρος δὲν ἀποδίδεται μετὰ βεβαιότητος εἰς αὐτόν.

Μεταξὺ τοῦ ἐνδεκάτου καὶ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, εἰς τοὺς κώδικας τῆς Κρυπτοφέρρης καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐν γένει συναντοῦμε τὰ ὄνόματα τῶν ὕμνογράφων Λεοντίου, Λουκᾶ, Σωφρονίου, Ἰωάννου τοῦ Ροσσάνο, Κυριάκου, Θεοδότου, Ἀρσενίου. Ἡθέλησα νὰ ἀναφέρω ἐδῶ τὸν κατάλογον, ποῦ ὁ Ἀντώνιος Rocchi παρουσιάζει εἰς τὸ «De coenobio», διότι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὕμνων αὐτῶν εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτον⁵. Αὐτὸς ὁ κατάλογος ὅμως πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῇ καὶ νὰ συμπληρωθῇ μὲ ἄλλα ὄνόματα. Παραδείγματος χάριν ὁ Στέφανος, τὸν ὁποῖον ἐπωνόμασα «ἰταλο-γρεκὸν» πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὁμωνύμους του, ἀποσιωπᾶται⁶.

Ἡ ἰταλοελληνικὴ ὕμνογραφία κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος της εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τοὺς ἁγίους, ποῦ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ Κωνσταντινουπολιτικὸν συναξάριον, εἴτε διότι εἶναι ἅγιοι τοπικοί, ἔπως ὁ ἅγιος Νεῖλος, ὁ Βαρθολομαῖος, ὁ Ἠλίας ὁ Σπηλαιώτης, ὁ Ἰωάννης ὁ Θεριστῆς καὶ ἄλλοι, εἴτε διότι ἀνήκουν εἰς τὸ δυτικὸν δόγμα.

Ἡ εἰρμολογία τῶν ᾠδῶν εἶναι ἢ αὐτῆ, ἢ χρησιμοποιομένη ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ τὸν ὕμνογράφον καὶ κοινῇ εἰς τὸν κύκλον τῶν κανόνων.

¹ Acta Sanctorum. Sept. VII, 3 ed., 262-319. P.G. 120, 15-165. BHG³, II, 152.

² P.G. 120, 17-20. Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Ροσσάνο βλ. *Batiffol*, L'Abbaye de Rossano. Contribution à l'histoire de la Vaticano, Paris 1891.

³ S. Gassisi, Poesie di s. Nilo Juniore e di Paolo monaco, Abbati di Grottaferrata, Roma 1906.

⁴ P. G. Giovannelli, Gli Inni sacri di s. Bartolomeo Juniore, Grottaferrata 1955.

⁵ A. Rocchi, De Coenobio Cryptoferratensi eiusque bibliotheca et codicibus praesertim graecis commentari, Tusculi 1893, σ. 265-266.

⁶ G. Schirò, Stefano italo-greco. Boll. di Grottaferrata 1 (1947).

Καὶ ὅπως ὁ Ἰωσήφ, οἱ Ἰταλοἑλληγες ὕμνογράφοι δανείζονται μόνο τοὺς καθοριζομένους εἰρμούς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως¹.

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον οἱ κανόνες δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν ἔκφρασιν καὶ τὸν τύπον, ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς συνθέσεις τῶν μεγάλων μελωδῶν καὶ εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Θεοφάνους.

Οἱ Καλαβροὶ ὕμνογράφοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Μεθόδιον, τὸν Ἰωσήφ ἢ Θεοφάνη, δὲν ἔχουν τὴν χάριν τοῦ λόγου. Οὐτε καὶ αὐτὸς ὁ Βαρθολομαῖος—διὰ ν^ο ἀναφέρω τὸν σπουδαιότερον—κατορθώνει νὰ παρουσιάσῃ, ὅταν παραστῇ ἀνάγκη ἐπαναλήψεως, τὸν ἴδιον στοχασμὸν μὲ διαφορετικὰ λόγια, ἀλλὰ εἶναι δεμένος πάντα μὲ τὰς ἰδίας ἐκφράσεις.

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ ὕμνογράφοι αὐτοὶ, ἂν καὶ χαρακτηρίζονται διὰ τὸν ἀκαδημαϊσμὸν των, εἶναι ἐν τούτοις ἄξιοι ἐπαίνου, διότι ἐκράτησαν ἀναμμένην τὴν λαμπάδα τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν, πολιτικῶς ἀποχωρισμένοι τοῦ Βυζαντίου, δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἔχουν κανένα δεσμὸ μὲ τὴν πρωτεύουσαν.

Εἰς τὴν Καλαβρίαν καὶ Σικελίαν ἔχομεν πλῆθος μοναστηρίων καὶ ἐρημιτῶν· κατὰ συνέπειαν ἔχομεν καὶ ἁγίους, κυρίως δὲ εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν². Ἀλλὰ ἐνῶ οἱ Σικελοὶ ἅγιοι, εἴτε διὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησαν, εἴτε διὰ τὰς ὑψηλὰς θέσεις ποὺ κατεῖχαν, μνημονεύονται εἰς τὸ Κωνσταντινουπολιτικὸν συναξάριον—ὅπως ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοῦ Ἀκράγαντος, ὁ ἅγιος Μεθόδιος, ὁ Θεοφάνης, ὁ Ἰωσήφ, διὰ νὰ μὴν ἀναφέρωμεν ἄλλους—, οἱ τῆς Καλαβρίας, οἱ ὁποῖοι ἤκμασαν, ὅταν ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἤγγιζε τὸ τέλος τῆς καὶ οἱ Νορμανδοὶ εἶχαν κατακτήσει τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἀπεκλείσθησαν τοῦ Συναξαρίου, χωρὶς ἐν τούτοις καὶ νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν μαρτυρολόγιον³. Ὁ Rodotà ἀναφέρει μίαν σειρὰν ἁγίων, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εὐρίσκονται εἰς τὸ περιθώριον τῶν τοπικῶν Μηναίων καὶ ὄχι εἰς τὰ Συναξάρια⁴.

¹ Ἔτσι οἱ βίοι αὐτῶν τῶν ἀσκητῶν καὶ μοναχῶν κατὰ τὸ μεγαλό-

¹ Τὸ θέμα περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν εἰρμῶν ὑπὸ τῶν ὕμνογράφων, πραγματευόμεθα εἰς τὴν ἐτοιμαζομένην ἔκδοσιν: *Irmologia e Metrica dei Canonici*.

² Κατάλογον τῶν ἡδη γνωστῶν μοναστηρίων βλ. *Korolewskij*, ἔ. ἀ. 1195-1208. Διὰ τὴν βιβλιογραφίαν: *Marco Pelta*, Saggio bibliografico sui monasteri basiliani d'Italia. *Boll. di Grottaferrata* 5 (1957) 46-76.

³ *G. Schirò*, L'Agiografia italo-greca. Motivi del decadimento e della dispersione dei culti. *Studi Bizantini e Neoellenici*. Atti dello VIII Congresso Internazionale di studi biz., vol. VII, Roma 1953, 40-46.

⁴ *P. Rodotà*, Dell'origine progresso e stato presente del rito greco in Italia, Roma, II, 1758, σ. 103 κ.έ.

τερον μέρος εἶναι: διεσπαρμένοι εἰς κώδικας μὲ ποικίλον περιεχόμενον· καὶ τὸ περίφημον Μηνολόγιον τῆς Μεσσήνης (κώδιξ 29·30) περιλαμβάνει μόνον ὀλίγους βίους τῶν ἁγίων τῆς Σικελίας καὶ Καλαβρίας. Πρόκειται δι' ἕνα σημαντικὸν ἀριθμὸν βίων, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι ἀληθινὰ ἱστορικὰ μνημεῖα.

Μεταξὺ αὐτῶν μεγάλης σημασίας εἶναι ὁ βίος τοῦ ὁσίου Νείλου τοῦ Νέου καὶ τοῦ ὁσίου Βαρθολομαίου, μαθητοῦ του· ἐξάιρετος ἡ ζωὴ τοῦ ἁγίου Ἡλίου τοῦ Σπηλαιώτου, τοῦ ὁσίου Ἡλίου τοῦ Νέου, τοῦ ὁσίου Σάββα, τοῦ ὁσίου Χριστοφόρου καὶ τοῦ ὁσίου Μακαρίου, ἔργον τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ὁρέστου, τοῦ ὁσίου Φαντίου, τοῦ ὁσίου Βαρθολομαίου¹, ἱδρυτοῦ τοῦ περιφήμου μοναστηρίου τῆς Μεσσήνης, τὸ ὅποτον ἐκτίσεν ὁ Νορμανδὸς Κόντε Ρογήρος. Ἄλλ' ἄς μὴ ἐπιμείνω εἰς ἄλλας μνείας.

Οἱ χαρακτῆρες τῶν βίων αὐτῶν δὲν διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας γενικῶς, ἐν τούτοις τὰ κείμενα διακρίνονται διὰ κάποιαν σκληρότητα ὕφους. Οἱ συγγραφεῖς τῶν κινουῦνται μὲ δυσκολίαν, μεταχειρίζονται φράσεις καὶ ἐκφράσεις συμβατικές. Ἄλλὰ ὅπου ὑπάρχει ἀπλότης καὶ ἀφέλεια εἰς τὸ κείμενον, συχνὰ βρίσκουμε πληροφορίας πολυτίμους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Σικελίας καὶ τῆς Καλαβρίας.

Δὲν λείπουν βεβαίως καὶ ἀγιογραφικὰ κείμενα ἐπιμελημένης καὶ κομψῆς ἐπεξεργασίας· ἀναφερόμεθα ἰδιαιτέρως εἰς τὸν βίον τοῦ ὁσίου Νείλου, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ὄσιον Βαρθολομαῖον καὶ θεωρούμενον ὑπὲρ τῶν Βολλανδιστῶν ὡς ἀδέσποτον, ἴσως, ἕνεκα φρονίμου ἐπιφυλάξεως².

Τὰ κείμενα αὐτά, ἐκτὸς τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Νείλου, τοῦ δημοσιευμένου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πατρολογίαν, καὶ μερικῶν ἄλλων, ποὺ περιέχονται εἰς τὰ «Acta Sanctorum» ἢ εἰς τὰ διάφορα περιοδικά, εἶναι, κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, ἀνέκδοτα. Τὸ περιεχόμενον τῶν ὁμων δὲν εἶναι ἄγνωστον. Τῷ ὄντι ὁ Caietani μὲ τὴν συνεργασίαν ἄλλων μελετητῶν μετέφρασε καὶ ἐξέδωκε ἕνα μέρος τῶν κειμένων εἰς τὸ μνημειώδες ἔργον του «Vitae Sanctorum Siculorum». Πολλοὶ βίοι ἁγίων τῆς Καλαβρίας ἢ εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτοι ἢ ἔχουν χαθῆ. Τὸ ἱστοιτοῦτον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν τοῦ Παλέρμου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Lavagnini, ἔχει ἀρχίσει μὲ τὸν βίον τοῦ Λουκά, ἐπισκόπου τῆς Isola Capo Rizzuto, τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν τῶν κειμένων³.

¹ BHG³, ad nomina.

² F. Halkin, Connaissons - nous les auteurs des vie de s. Nil et de s. Barthélemy de Grottaferrata? Studi Bizantini e Neellenici 8 (1953) 20.

³ G. Schirò, Vita di S. Luca, vescovo di Isola Capo Rizzuto. Istituto Sic. di Studi bizantini e neogreci, Palermo 1954.

Ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς δὲν ἦταν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ κλήρου καὶ τῶν διανοουμένων, ἀλλὰ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν διπλωματικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἐγγράφων, καθὼς καὶ τῶν συμβολαιογραφικῶν πράξεων.

Σπουδαία εἶναι ἡ ἐκδοσις τῆς συλλογῆς αὐτῶν τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων ὑπὸ τοῦ Trinchera¹ καὶ τοῦ Spata².

Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο.

Εἰς τὴν Κεντρικὴν καὶ Βόρειον Ἰταλίαν κυριαρχεῖ ἡ λατινικὴ, ἐνῶ εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τοῦς Νορμανδοῦς καὶ Σουάβους, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα.

Ἡ ὕπαρξις εἰδικῶν γραμματικῶν, ἐγχειριδίων ῥητορικῆς καὶ λεξικῶν, μαρτυρεῖ τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας.

Δὲν μποροῦμε νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ περίφημος «Λογγιβάρδος», ὁ δημοσιευμένος ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Νικολάου Φέστα³, ὑπῆρξεν ἔργον ἐνὸς Ἑλληνο-ιταλοῦ, ἀλλὰ ὁ τίτλος τοῦ ἔργου δηλοῖ ὅτι ἐχρησίμευε κυρίως διὰ νὰ διδάξῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τοὺς νέους τῆς Λογγιβαρδίας, δηλαδὴ τοὺς Πουλιέζους καὶ τοὺς Καλαβροῦς.

Μαζὶ μὲ τὸν «Λογγιβάρδον» ἀναφέρεται καὶ ὁ «Στυλιανός», διὰ τὸν ὁποῖον ὀμιλεῖ, ὅχι μὲ τὸσον ἐνθουσιασμόν, ἢ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ⁴.

Τὸ ὄνομα μᾶς ἐνθυμίζει τὴν πόλιν καὶ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Καλαβρίας καὶ, κατὰ συνεκδοχὴν, τοὺς ἴδιους τοὺς Καλαβροῦς, ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ ὄνομα κύριον. Ὁ Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος ἀναφέρει ἕνα μάλισταρον ὀνομαζόμενον Στυλιανόν⁵.

Ἐνεκα τῆς διγλωσσίας τὰ σχόλια καὶ αἱ μεταφράσεις εἶναι γραμμένα εἰς τὴν σικελικὴν καὶ τὴν καλαβρικὴν διάλεκτον, ἀλλὰ πάντοτε μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτήρας. Περὶ τούτου μᾶς πείθουν τὰ παραδείγματα πολυαρίθμων κωδίκων. Ὁ Silvio Giuseppe Mercati ἐξηγεῖ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Σουΐδα ἀπὸ τὴν λέξιν Guida, δηλαδὴ «ὁδηγός». Ἡ πρό-

¹ *Fr. Trinchera*, Syllabus graecarum membranarum, Napoli 1865.

² *G. Spata*, Le pergamene greche esistenti nel grande archivio di Palermo, Palermo 1862. *S. Cusa*, I diplomi greci ed arabi di Sicilia, Palermo 1868.

³ *N. Festa*, Note preliminari al Longibardos. B.Z. (1907) 452 κ.ε. Τὸ κείμενον εἰς Byzantion 6 (1931) 101-222.

⁴ Ἄλεξιός, XV, P.G. 131, 1165: «Παρήμι δὲ Στυλιανούς τινας καὶ τοὺς λεγομένους Λογγιβάρδους» κτλ. Βλ. *Sternbach*, Spicilegium Laurentianum; *Eos*, VIII, Leopoli 1902, σ. 75. *N. Festa*, Byzantion 6 (1931) 110. *G. Schirò*, La schedografia a Bisanzio nei sec. XI-XII, e la Scuola dei S.S. XL Martiri. Boll. di Grottaferrata, 3 (1940) 16, n. 19.

⁵ *E. Kurz*, Die Gedichte der Kristophoros Mitylenaios, Leipzig 1903, n. 9.

ταίς δὲν βρῖσκει συμφώνους ὄλους τοὺς φιλόλογους· μὰ ὅποιος, ἔνεκα τῶν εἰδικῶν μελετῶν του, ἔχει οἰκειότητα μὲ τοὺς ἰταλοελληνικοὺς κώδικας, δίδει δικαίωσιν εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Mercati¹.

Ἡ βυζαντινὴ παιδεία τῆς Νοτίου Ἰταλίας ἐκτείνεται μέχρι τῆς Πούλιας. Τὸ Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Κάσολε² ὑπῆρξε κέντρον καὶ σχολὴ μὲ καλοὺς διδασκάλους καὶ ἡ βιβλιοθήκη του, ἐκτὸς τῶν ἱερῶν συγγραφέων, περιεῖχε καὶ ἔργα Ἑλλήνων κλασσικῶν³.

Ὅταν ὁ ἀριστοτελισμὸς εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐθασίζετο εἰς τὰς μεταφράσεις ἐκ τῆς ἀραβικῆς καὶ εἰς τὰς ἐξηγήσεις τοῦ Avicenna καὶ τοῦ Averroes, τὸ Μοναστήριον διέθετε ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, τὰ ὅποια ἐδάνειζεν εἰς τοὺς μελετητάς.

Ὅτι εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐμελετᾶτο ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ὄχι ἐκ τῶν μεταφράσεων, ὅπως συνέβαινε εἰς τὰς ἄλλας σχολὰς τῆς Χερσονήσου, μαρτυρεῖ ἡ βαθεὶα γνώσις τῆς ἀριστοτελικῆς ὁρολογίας τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαθροῦ.

Στὴν Κάσολε ὑπῆρχαν ἐπίσης ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Κολούθου, τοῦ Κοῖντου Σμυρναίου⁴.

Ἡ βυζαντινὴ παιδεία τῆς Πούλιας κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ σειρὰν ποιητῶν, τὸν Ἰωάννην Grasso, Ἰωάννην Ἰδρουντίνο, Νικόλαον Ἰδρουντίνο, Γεώργιον τῆς Καλλιπόλεως⁵.

Εἰς τὴν Σικελίαν, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Σαρακηνῶν, διατηρεῖται ζωντανὴ ἡ βυζαντινὴ παράδοσις. Τὸ αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ δι' ἐ.τι εἶναι βυζαντινὸν φαίνεται καθαρὰ εἰς τὸν ἀνώνυμον Σικελὸν συγ-

¹ S. G. Mercati, *Intorno al titolo dei Lessici di Suida·Suda e di Papias*. Byzantion, 25-26-27 (1955-57) I, 173-193; id. *Atti Acc. Naz. Lincei-Memorie*, Roma 1960.

² E. Diehl, *Le monastère de s. Nicolas de Casoles d'après un monument inédit*. Melanges d'archéologie et d'histoire 6 (1886) 173-188. H. Omont, *Le typicon de Saint Nicolas de Casoles près d'Otrante*. Notice des ms. C. III, 17 de Turin. *Revue des études grecques* 3 (1890) 381-391. Giuseppe Cozza Luzzi, *Lettere casulane ossia memorie del monastero di s. Nicola di Casole presso Otranto*. Riv. stor. calabrese 6 (1898), 8 (1899-1900). A. O. Parlangei, *Il monastero di S. Nicola di Casole, centro di cultura bizantina in terra d'Otranto*. Boll. di Grottaferrata 5 (1951) 30-45.

³ «Quicumque Graecis litteris operam dare cupiebant, iis maxima pars victus, praeceptor, domicilium sine aliqua mercede donabatur: sic res Graeca, quae quotidie retro labitur, sustentabatur», *Antonius Galateus*, *De situ Japigiaae* in J. G. Graevius, *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae*, vol. IX, 5, Lugduni Batavorum 1723, 11.

⁴ E. Aar, *Gli studi storici in Terra d'Otranto*. Arch. stor. italiano, ser. 4, 6 (1880) 105.

⁵ V. Gigante, *Poeti italo-bizantini del sec. XIII*. Collana di Studi Greci, Napoli 1953.

γραφέα τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, τοῦ γνωστοῦ ὡς «Χρονικὸν τοῦ Cambridge» —ὕπάρχει μετάφρασις καὶ εἰς τὴν ἀραβικὴν—, τὸ ὅποιον ἱστορεῖ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν νῆσον ἀπὸ τοῦ 827 μέχρι τοῦ 965.

Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς δὲν ἐσθῆσε ποτὲ παρ' ὄλας τὰς περιπετείας. Καὶ αὐτοὶ οἱ Νορμανδοί, οἱ Σουάβοι, οἱ Ἀγκουῖνοι καὶ οἱ Ἀραγώνιοι αἰσθάνονται τὴν γοητείαν τῆς λαμπρότητός του. Τὸ μαρτυρεῖ ἡ βυζαντινὴ τέχνη τοῦ Παλέριμου, τοῦ Μονρεάλε καὶ τῆς Κεφαλοῦ· τὸ μαρτυρεῖ ἡ νέα παιδεία, ἡ ὁποία, περισσότερον λαϊκὴ παρά θρησκευτικὴ, περισσότερον κλασσικὴ παρά μεσαιωνικὴ, προαναγγέλλει τὴν οὐμανιστικὴν περίοδον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Χάρις εἰς τὸν Εὐγένιον, ἄρχοντα τοῦ Παλέριμου, ὁ ὁποῖος γράφει ἐπιγράμματα κατὰ μίμησιν τῶν βυζαντινῶν², γίνονται γνωστὰ ἡ Μεγάλῃ μαθηματικῇ Σύνταξις, δηλαδὴ τὸ «Almagestum» τοῦ Πτολεμαίου καὶ τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου³.

Ὁ Ἰωάννης Δοξαπατρῆς, ἐκτὸς τῆς πραγματείας «περὶ τῆς θείας οικονομίας πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν καὶ κατὰ πάντων τῶν αἰρέσεων», ἐσχολίασε τὸν Ἀφθόνιον καὶ τὸν Ἐρμογένη, καὶ εἰς τοὺς γραπτοὺς τοῦ λόγους, χαρακτηριστικὸς διὰ τὸ καθαρῶς ῥητορικὸν τῶν ὅρων, ἀναφέρει σημαντικὰ χωρία ἀπὸ τὸ «Περὶ σχημάτων» τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Νουμηγίου⁴.

Ἡ οὐμανιστικὴ αὐτὴ κίνησις συνδέεται σαφῶς μὲ τὴν ἀντίστοιχον κίνησιν, τὴν ἐγκαινιολογίαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ, καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ μὲ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἰταλόν, μαθητὴν του, τοῦ ὁποῖου ἡ φήμη εἰς τὸ φιλοσοφικὸν πεδῖον δὲν ἔχει ἀνάγκην ἰδιαιτέρων σχολίων⁵.

Ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ὤθει, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, τὸν Ἀρίστιππον, ἀρχι-

¹ G. Cozza - Luzzi, La cronaca siculo-saracena di Cambridge, Palermo 1890.

² Krumbacher, GBL², § 321. L. Sternbach, Eugenios von Palermo. B.Z. 11 (1902) 406 - 455.

³ Ch. H. Haskins, Studies in the history of medieval Science, II ed. Cambridge (Mass.) 1927.

⁴ K. Krumbacher, GBL², § 195. Giovanni Mercati, Per la storia dei manoscritti etc. Città del Vaticano 1935, σ. 70 - 79. Τοῦ αὐτοῦ, Opere Minore, IV, Città del Vaticano 1937, σ. 366.

⁵ P. St. Stephanou, Jean Italos philosophe et humaniste. Orientalia Christiana Analecta, n. 134, Roma 1949. P. Joannou, Chřistliches Metaphysik in Byzanz. I. Die illuminationslehre des Michael Psellos u. Joannes Italo, Ettal 1956. Τοῦ αὐτοῦ, Joannes Italos. Quaestiones quodlibetales, Ettal 1956.

ἐπίσκοπον τῆς Κατάνης, νὰ μεταφράσῃ τὸν Φαίδωνα καὶ τὸν Μένωνα¹. Χάρις εἰς αὐτὸν ἐπίσης γίνονται γνωστὰ τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ μέρος τῶν βίων τῶν φιλοσόφων τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου².

Ἡ χρῆσις τῆς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Βυζαντίου γίνεται ἀπαραίτητη καὶ εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Σικελίας καὶ Καλαβρίας. Πράγματι ὁ Φρειδερίκος ὁ δευτερός θὰ γράψῃ ἐλληνικὰ εἰς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην³, τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας, καί, ἔπως ὁ Ἰουστινιανός, θὰ ἐκδώσῃ διατάγματά του εἰς τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν⁴.

Ὁ Βαρθολομαῖος τῆς Μεσσήνης θὰ μεταφράσῃ τὰ Ἠθικά τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὸ ἔργον θὰ τὸ δωρήσῃ ὁ Μανφρέδι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων⁵. Ἄλλας μεταφράσεις τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ προσφέρῃ ἢ αὐτὴ τῶν Σουάδων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βολονίας⁶.

Εἰς τὴν Καλαβρίαν, ποῦ δὲν ἦταν ἔδρα τῶν βασιλέων, θὰ ἐξακολουθήσῃ, καθ' ἕλρον τὸν δωδέκατον καὶ δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ἡ ἐπαρχιακὴ ζωὴ, ἡ ὅποια ὁμοῦς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας διὰ τὴν διατήρησιν τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν μοναστηρίων, συνεχῶς ἀπειλουμένων ἀπὸ τὴν ἀπορροφητικὴν προσπάθειαν τῶν δυτικῶν θρησκευτικῶν κέντρων.

Τὰ πολυάριθμα αὐτὰ μοναστήρια τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Λουκανίας θὰ ὑπερασπίσουν καὶ θὰ κρατήσουν ὑψηλὰ τὴν δᾶδα τῆς βυζαντινῆς παιδείας καί, χωρὶς ν' ἀρνηθοῦν τὰς νέας κατευθύνσεις τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς σκέψεως, θὰ τὴν φέρουν πιὸ κοντὰ εἰς τὸν δυτικὸν κόσμον.

Μὲ αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις μποροῦμε νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, δηλαδὴ περίπου τριακόσια χρόνια μετὰ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, ἡ Καλαβρία δίδει

¹ *M. T. Mandalari*, Enrico Aristippo arcidiacono di Catania nella vita culturale e politica del sec. XII. Bolletino storico catanese, 4 (1939) 87 κ.λ.

² Μεταξὺ τῶν οὐμανιστικῶν μελετῶν ἀναφέρομεν ἐν παρόδῳ τὸ παράδειγμα τοῦ Νίφωνος, καθηγουμένου τῆς μονῆς ἀγίου Ἀγγέλου Φλώρου, ὡς μαρτυρίαν μιᾶς συνεχιζομένης ὑμνογραφικῆς κινήσεως. Βλ. *N. Borgia*, Frammenti eucaristici antichissimi, Grottaferrata 1932, σ. 33 - 35, 63 - 65.

³ *N. Festa*, Le lettere greche di Federico II. Arch. Stor. Ital. 13 (1894) 1 - 34.

⁴ *R. Trifone*, Il testo greco delle costituzioni di Federico II. Arch. Stor. per la Sicilia Orientale 7 (1903) 3 κ.λ.

⁵ *J. L. A. Huillard - Bréholles*, Historia diplomatica Friderici Secundi, t. IV, 383.

⁶ *A. Pelzer*, Les versions latines des ouvrages de morale conservés sous le nom d'Aristote. Revue de philosophie néo-scholastique, 23 (1921).

ἀπόδειξιν τοῦ ὑψηλοῦ πνευματικοῦ της ἐπιπέδου, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουν περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους οἱ Βαρλαάμ¹ καὶ Λεόντιος Ριλато, δύο προσωπικότητες ποὺ ἐπιβάλλονται τόσο ἐν τὸν βυζαντινόν, ἔσον καὶ ἐν τὸν ἀρχόμενον ἰταλικὸν οὐμανισμόν. Ὁ πρῶτος, βαθὺς γνώστης τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς βυζαντινῆς θεολογίας καὶ τῶν δυτικῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, καταπλήσσει τοὺς ἴδιους τοὺς βυζαντινοὺς διὰ τὴν κλασσικὴν ὠραιότητα τῆς γλώσσης του. Ὁ δεῦτερος, μεγάλος οὐμανιστὴς σχολιαστὴς τῶν κλασσικῶν, φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου².

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἐκμεταλλευθῶ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν εὐγένειαν τῶν ἀξιοτίμων ἀναγνωστῶν· δὲν θὰ ἤθελα νὰ σᾶς κουράσω περισσότερον. Μά, παρακαλῶ, ἐπιτρέψατέ μου νὰ σᾶς παρουσιάσω μίαν τελευταίαν μαρτυρίαν διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Θὰ τὴν βροῦμε εἰς τὴν συντακτικὴν ἐπιστολὴν διὰ τὸν μέλλοντα οὐμανιστὴν καὶ παιδαγωγὸν Ἰωάννην da Conversino, τὴν ὁποίαν γράφει ὁ Φραγκίσκος Πετράρχης πρὸς τὸν Καλαβρὸν πρίγκιπα Οὐγον Sanseverino: — Ep. Sen. IX: — «Διὰ νὰ σπουδάσῃ τὰ ἑλληνικὰ ὁ Ἰωάννης da Conversino, λέγει ὁ Πετράρχης, ἤθελε νὰ πάῃ κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ μαθαίνοντας ὅτι εἰς τὴν Καλαβρίαν, εἰς τοὺς καιροὺς μας, ὑπάρχουν ἄνδρες σοφοί, κάτοχοι τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ καὶ ὁ Λεόντιος, καὶ οἱ δύο μεγάλοι φίλοι μου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ὑπῆρξεν καὶ διδάσκαλός μου, ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Καλαβρίαν καὶ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς Ἰταλίας ποὺ ὠνομάζονταν «Μεγάλη Ἑλλάς». Ἐὐ γράμμα τοῦ Πετράρχου εἶναι μιὰ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀγάπη καὶ ἡ μελέτη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρχε εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, πρὶν ἀκόμη νὰ ἐκδηλωθῇ ὁ οὐμανισμός.

Εἰς τὴν Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν διειρηθήσεται ὁ πυρσὸς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σκέψεως, μέχρις ὅτου ὁ δυτικὸς κόσμος ἐξῆλθε ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸν σκότος³.

Δύο λόγια ἀκόμη διὰ νὰ κλείσωμεν τὴν ὁμιλίαν μας. Αἱ αὐτοκρα-

¹ Βλ. βιβλιογραφίαν εἰς G. Schirò, Βαρλαάμ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν 1959, τεύχος 32.

² Boccaccio, De genealogia Deorum, XV, 6. N. Festa, Umanesimo, Milano 1935. N. Sapegno, Storia letteraria italiana. Il Trecento, Milano 1942, σ. 372-375.

³ R. Weiss, The greek culture of south Italy in the later Middle Ages. From the proceedings of the British Academy, XXXVII (1951) 23-50.

τορικαὶ δυνάμεις ἔχασαν τελειωτικὰ τὴν Σικελίαν εἰς τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Ἀπὸ τὴν Καλαβρίαν ἀπεσύρθησαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἐπομένου αἰῶνος, ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία θὰ ἐξακολουθήσῃ μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου, μέχρι τῶν παραμονῶν, θὰ ἔλεγα, τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Σαρακηνοὶ εἰς τὴν Σικελίαν προσπαθοῦν νὰ καταπνίξουν τὸ βυζαντινὸν πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνουν. Ἡ κυριαρχία των περὶ ὅσον μίαν σκιερὴν παρένθεσις, ὅσον ἓνας χεῖμαρρος, μὰ τίποτε ἢ σχεδὸν τίποτε δὲν ἀφήνουν γιὰ κληρονομίαν. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Νέας Ρώμης! Ἡ Κωνσταντινούπολις μπορεῖ νὰ ἔχασε τὰς ἐπαρχίας, μὰ τὸ Βυζάντιον θὰ μένη. Θὰ μένη αἰώνια, γιατί, ὅπως ἡ κλασσικὴ Ἀθήνα, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κατακτᾷ καὶ νὰ ἀνυψῶνῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ζωὴν τῶν λαῶν.

Πανεπιστήμιον Παδοῦης (Padova)

GIUSEPPE SCHIRÒ